

DROOMPORTAAL

Eerste druk oktober 2014
Tweede druk december 2014

© Copyright 2014 WILLEM JAN OTTEN, AMSTERDAM
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Willem Jan Otten

Droomportaal

Verhalende essays

Uitgeverij Van Oorschot
Amsterdam

Ween, lezer, ween

Dit boek bestaat uit essays die in de loop van afgelopen anderhalf decennium geschreven zijn. Eén stuk is ouder, dat over Pascal en zijn droevige godsdienst. In een enkel stuk (het derde en het vierde) zijn meditaties opgenomen die van nog eerder dateren, de jaren '90 van de vorige eeuw. Alle stukken zijn stroomafwaarts geschreven, op een rivier die is gaan stromen nadat ik was opgenomen in de oude institutie die waar en wanneer zij maar kan de rite van God gestorven aan het Kruis voltrekt. Het zijn, ik waarschuw alvast, geen katholieke stukken, veeleer pogingen om te begrijpen wat 'ritueel' is; waarom ik verlang naar deelname eraan; waarom ik geloof dat we er niet zonder kunnen.

Ik ben door 'het rituele' veranderd; in sommige stukken probeer ik daar iets over te zeggen. Deelname aan de christelijke rite heeft geen beter mens van me gemaakt, zelfs geen zekerder, maar wel een gericht. Ik weet op wie ik me moet richten, zelfs al weet ik oneindig veel minder van Hem dan voorheen. En zijn mijn twijfels grondiger geworden dan ik voorheen wist dat kon.

Van het type essayistiek dat ik veertig jaar geleden ben gaan beoefenen wordt gezegd dat het 'zelfonderzoek' is. Dat moge zo zijn, maar het houdt in mijn geval niet in dat ik per essay ook iets nieuws ontdek. Een essay is geen journalistiek, mijn zelf is geen nieuws. Het is ook geen wetenschap, mijn zelf is geen laboratorium waar ik op nieuwe feiten of onvermoede inzichten stuit. Mijn innerlijk is geen te bestuderen object. Ik denk soms dat ik niet zozeer zoek, als wel denkbewegingen volg. Daarom kom ik in dit boek meestal uit op iets wat er al lang was. G.K. Chesterton kwam een eeuw geleden tot eenzelfde bevinding toen hij zijn verrukkelijke *Orthodoxie* begon met de mededeling

dat hij hartstochtelijk had geprobeerd om op eigen kracht zijn eigen isme te bedenken, ‘maar toen ik er mijn laatste hand aan legde ontdekte ik dat het orthodoxie was’.

Een van de bevindingen waar ik in een aantal van deze stukken op stuit is dat een leven een opeenvolging van *rites de passage* is. Dat elke doorgang een crisis impliceert, die met paniek, vertwijfeling en lijden gepaard gaat. Dat is waaratje geen oorspronkelijke gedachte. Mensen zijn van meet af aan van precies deze conditie doordrongen geweest, en veel van hun grote verhalen drukken dit uit. Of het nu de mythe van Prometheus is, die het vuur steelt van de goden, of van Gilgamesj die onsterfelijk wil worden, of van Eva die haar oor bij de slang te luisteren legt, of van Noach die de ark bouwt, van Abraham die zijn zoon wil offeren, van Aeneas die uit Troje vlucht (en Dido verlaat), van Koning Lear die naakt en malend de hei opgaat, of van Don Quichote die ridder wil zijn, of Raskolnikov die de oude woe-keraarster doodt – altijd is het alsof het verhaal mij aan de hand van één mens inepert dat het leven een *rite de passage* is.

Het zal in dit boek vaak over films gaan. Het grote vertellen, waarzonder het menselijk bewustzijn zich nooit van zijn conditie bewust had kunnen zijn, is sinds een eeuw bij uitstek een kwestie van film geworden. Met dien verstande dat elke film zich op enigerlei wijze baseert op al vertelde verhalen, want ook hier geldt: hoe origineel, avant-gardistisch en soms schandaleus de films waar met dit boek op wordt gereageerd ook kunnen zijn – ze zijn ook hervertolkingen. Ze vertolken al lang beseftte waarheden; ze worden herschapen tot ritën; veel bioscoopbezoek is zelf een ritueel ondergaan. We maken tijdens het bijwonen van Tarkovski's *Stalker* niet iets fundamenteel anders mee dan Odysseus, toen hij tegen het einde van zijn levenslange zwerftocht, bij de blinde zanger Demodokus kwam die... het einde van de Trojaanse oorlog vertelde. En al luisterend onderging hij een louterende *passage*.

De essays over film zijn dan ook geen filmmessays maar persoonlijke pogingen om deel te nemen aan de rite van het vertellen. Ik heb mijn best gedaan te schrijven voor een lezer die

de film niet kent. Als u ze vervolgens wil leren kennen, dan is er iets gelukt, en heeft het essay gedaan wat de titel van dit boek beloofde. (Een rite is zeker ook een droom – één die echt, en gemeenschappelijk, gebeurt. Een droom door allen gelijktijdig zowel voltrokken als ondergaan.)

*

Ik ben op doortocht, en de doortocht heeft altijd uit passages bestaan: man van moeten worden, vader, schrijver, baas van een hond, zoon van een stervende vader, christen. De passages zijn schakels van de ene alpassage – die welke mij tot sterveling moet maken, een geboren sterfver. Als dit waar is, als iedere passage me in een volgend verband heeft geplaatst, dan zal ook deze laatste doortocht van mij vergen dat ik *instem* met de nieuwe situatie die op de doorgangscrisis volgt. Minnaarschap, huwelijk, opname in het mystiek lichaam van de Kerk, burgerschap, vaderschap, hondenbezitterdom – het waren allemaal nieuwe, vaak vreeswekkende verbanden, bindingen waar ik, vaak spartelend, mee instemde. Kennelijk is dat de uitkomst van de finale passage. Hoe die te volbrengen?

Misschien waren de doorgangsriten die tot nu toe mijn leven uitmaakten voorafschaduwingen van de uiteindelijke. Ze zijn hoe dan ook het enige wat ik ervan weet, zoals de poëtische, cinematografische, vertellende realiseringen zoals herverteld en beëssayeed in dit boek, een voorname bron van kennis ervan zijn geweest. Zonder kunst zouden we, hoe religieus we ons ook noemen, *helemaal* tasten in het duister.

Kunstwerken dagen uit om hervertolkt te worden. Vandaar de ondertitel van dit boek: verhalende essays. Ze zijn mijn manier om Odysseus te zijn, in de grote zaal van de Faiaken, en te luisteren naar Demodokus, die de tocht *vooruit* vertelt, die ik nog aan het maken ben. Sinds de allereerste keer dat dit merkwaardige verhaal-in-het-verhaal werd verteld, vragen we ons af wat er op hetzelfde moment met Odysseus gebeurt. Waarom breekt hij, en barst hij in wenen uit?

Als er in bovenstaande iets van waarheid steekt, dan zijn deze tranen niet alleen een klacht.

Ze initiëren de *rite de passage*. Odysseus beseft (maar heeft er de woorden niet voor, en verbergt beschaamd zijn gezicht, *door zijn purperen mantel, over zijn hoofd te trekken*, vertaalt Imme Dros), hij beseft *dat hij er nog altijd doorheen moet*. Het zijn strubbelende tranen – niemand bereikt ongestraft het portaal van de volgende zone.

Het grote beseffen gaat beginnen, hoeveel er bij monde van Demodocus al beseft is. Het moeilijkste maar ook meest grandioze is nog op handen: hij moet instemmen met de finale rite, hij moet hem willen doormaken.

Doortocht is het leven, ik heb te willen dat het zich aan mij voltrekt, als een rite.

Ween, lezer, trek uw purperen mantel over uw gezicht, en ga op weg.

Vijf endoscopische betrachtingen

De tocht darminwaarts

Er is sinds de eerste mens geen ochtend voorbij gegaan of iedereen afzonderlijk kreeg de geest.

De eerste gedachte, die waarmee je ontwaakt, die is er al voor je goed en wel beseft dat je wakker bent, of beter: wakker zijn *is* dat je aan het beseffen bent. En je wakkere bewustzijn is het enige waarmee je denkt. Alles, de wekker die afgaat, de nieuwe, zachte vloerbedekking waar je je voeten op zet, de gordijnen die je openschuift, het uitzicht over de Sloterplas, de Westertoren in de verte, de opgaande zon, het hele universum, alles wat het geval is wordt door je bewustzijn omvaamd. Het is, zoals Emily Dickinson dichtte, *wijder dan de hemel*. Je bent de enige die zich om zo te zeggen *van binnenuit* van zijn bewustzijn bewust is. Het bestaat voor zover je het beseft, en zelfs het beseffen van alles wordt door het beseffen beseft. En toch kun je je niet bewust zijn van het ogenblik vlak voor je ontwaakte, vlak voor er sprake was van bewustzijn.

En dit mysterieuze bewustzijn, datgene waar alles mee gekend, ervaren, beseft en geloofd wordt, welt elke ochtend, elke seconde van de dag (want we leven van besefschokje naar besefschokje) in ons op. 'Het bewustzijn denkt mij' is een van de hulpeloze formuleringen waarmee we het raadselachtige bezweren. En met de gedachte dat 'het ons denkt', of, zoals dichters soms zeggen, dat 'het gedicht zich denkt', en dat het aan mij is om al dan niet gehoor te geven aan wat zich aandient, beweer ik geenszins dat we niet ook *willens* kunnen nadenken. Dat blijkt wel uit het feit dat we domme en zelfs onware dingen kunnen denken. Maar dat we ons *bewust zijn*, dat is iets wat *blijkt*.

We kunnen niet zeggen: ik wil mij nu bewust zijn. Dat ben je dan dus al. Evenmin kun je 's morgens voor het ontwaken zeg-

gen: dit gaat mijn eerste gedachte zijn. Dat is dan al je eerste gedachte. En, nogmaals, dit is zo supremum mysterieus, we hebben de ervaring voor dat wat wij 'de werkelijkheid' noemen zo onherroepelijk afhankelijk te zijn van iets wat we niet 'zelf', met onze 'wil', kunnen oproepen, van iets onbegrijpelijk raadselachtigs, – dat we beschikken over uitdrukkingen als: *de geest die over ons vaardig wordt*. Of over: inspiratie. En zelfs: wonder. Het is zo helemaal niet te bevatten waar *cogito* vandaan komt, dat woorden als 'goddelijk' en zelfs 'wonder' zich blijven opdringen – zelfs al heb ik kennisgenomen van de bevindingen die mij zeggen dat mijn bewustzijn uitsluitend het resultaat is van aan- en uitflikkerende neurotransmitters.

*

Ik schrijf dit kort na onderworpen te zijn geweest aan een endoscopisch onderzoek.

Er was sprake geweest van een duidelijk voelbare plek ongemak laag in mijn maagstreek. Ik kon ernaar wijzen en erop drukken en daar zat, zo wees ik de dokter, de pijn. Ik ben nooit ziekenhuiswaardig ziek geweest en vond het een genante situatie. Soms was de pijn er namelijk ook niet, en dikwijls voelde hij niet als pijn maar als 'angst in de maagstreek', en dan was het alsof de klacht veroorzaakt werd door de angst voor wat de ware aard van de klacht zou kunnen zijn.

De dokter reageerde gepast lakoniek en zette me op een wachtlijst. Dat duurde kort genoeg om nog met duidelijk aanwijsbare klacht onderzocht te kunnen worden en toen werd mij op een dinsdagochtend een eenogige slang door mijn strot geduwd. Ik lag op mijn zij en ze hadden een monitor zó neergezet dat ik de reis die er nu werd gemaakt goed kon zien. En zo zag het eruit: er was niet alleen een cameraatje gemonteerd op de slang, maar ook een koplampje, of beter: een kompellamp, zo een waarmee mijnwerkers zich de schacht in wagen.

Er was sprake van een verbazend ruime, verbazend schone, vlezige tunnel waarvan de wand me deed denken aan verhemel-

te. Er waren geen mensen, dus ik wist niet hoe hoog het er was, maar ik had de indruk dat ik er bijna rechtop had kunnen staan.

Natuurlijk dacht ik aan Jules Vernes *Reis naar het middelpunt der aarde* – maar daar leek deze spelonk niet op. Wel deed het me denken aan een excursie, twee jaar geleden, in Andalusie, door een grottenstelsel waar meer dan 30.000 jaar oude grotschilderingen gevonden waren. Ik meende, in een speciale vleesplooi in een bocht vlak voor het portaal naar de twaalfvingerige darm, een deel van een geschilderde mammoet te ontwaren, maar daar was de dokter niet naar op zoek, hij jakkerde verder en kwam aan in een ruimte waar ik aan Pinokkio moest denken, zoals hij, in de maag van de walvis, zijn vader Geppetto aantreft, achter een tafeltje met een schemerlamp. Hier keek de dokter wat langer rond. Ja, mijn vader vinden, in plaats van een maagzweer, dat zou wat zijn geweest.

Het was allemaal in kleur, wat me aanvankelijk nogal verrukte. Ondanks het ongemak van niet kunnen slikken en je afvragen waarom je niet zult stikken, was het erg filmisch, een documentaire, een *singletracker* naar een onderaards labyrint waar zich nog nooit een cameraploeg had gewaagd, en waar eigenlijk ook geen toestemming voor was gegeven.

U zult het niet geloven, uit de mond van een kleinzerig man die bij de minste griep al denkt dat hij maar het beste naar een hospice op christelijke grondslag kan gaan, maar het was mij te moede alsof ik naar iets onderweg was. Ik besef dat als er aan het eind van deze reis door de nacht van mijn maag-darmkanaal een lelijke zweer of een onbehandelbaar gezwel was gevonden, ik nu een andere toon zou hebben aangeslagen, maar nu er niets is aangetroffen en ik op het verongelijkte af schaapachtig heb moeten aanhoren dat ook mijn twaalfvingerige darm brandschoon was, kan ik mij van de endoscopie herinneren dat het opwindend was, een beetje zoals met mijn eerste middelbareschoolvriendje Ton van der Heijden in de tweede klas van het gymnasium op de lage lange zolder boven de oude school belanden en daar allemaal gipsen torso's van Griekse beelden aantreffen.

Wat ik me achteraf afvraag is: wie was ik toen ik daar lig-

gend op mijn zij mijzelf bereisde? Of beter: wie was het die daar keek?

De dokter die de slang manipuleerde was de cameraman, en ook hij keek op een monitor, maar net als in de bioscoop was, terwijl ik keek, *ik* de reiziger. Zoals in de bioscoop de toeschouwer met een personage *mée* lijkt te kijken, en toch de ervaring heeft als enige te zien wat er te zien is. Hij wordt degene die kijkt. Dit is een fenomeen waarover ik sinds mijn eerste essay over film paf sta. Tijdens het subjectieve shot ben je maximaal aangesloten op het brein van een ander – zijn subjectiviteit is de jouwe, je ‘bent’ hem.

Welnu, ik lag op mijn linkerzij in een slecht ontworpen, kleurloze behandelkamer van het Lucas Andreas in Slotermeer en toch was ik verder weg dan ik van mijn levensdagen ooit geweest was en zal zijn en het was alsof ik met de ogen van een ander keek, maar wat ik zag dat moest ik echt mijzelf noemen, mijn verbodenste binnenste, waar ik toch hoogstpersoonlijk toestemming voor had gegeven om erin af te dalen.

Als ik eerlijk ben: ik vond het in mijzelf op den duur niet aangenaam, althans, als ik nu, een paar weken later, nog wel eens ‘s morgens vroeg wakker word van een soort echo van de klacht van weleer, dan herinner ik me gedroomd te hebben van in de darmen zijn, en ben ik misselijk van de godverlaten eenzaamheid daarbinnen – gelukkig, denk ik dan, kan ik terug naar mezelf, waar het een rommeltje is, een soort cakewalk van door elkaar bewegend en elkaar verdringende gedachten, maar waar het in elk geval ook denkbaar is dat er zich iets voordoet wat ik niet ben, dat er mij iets wordt ingeblazen, al is het maar de fictie van iets of iemand anders, iemand die naar mij omkijkt en mijn blik zoekt.

Verlaten, dat was het landschap dat de endoscoop blootlegde. Ik ben niet uitgesproken groot, toch heerste er, neem dit van mij aan, een functionalistische leegte. Alles diende hier het ene: mijn spijsvertering. Er was daar niemand. Misschien was m’n reactie wel dezelfde als die van de eerste man in de ruimte, Joeri Gagarin. Die rapporteerde achteraf plichtsgetrouw aan zijn

grinnikende superieuren dat hij, waar hij ook had gekeken, God niet had gezien. Over deze kosmische leegte schreef Pascal, die er alleen vanaf de begane grond naar heeft kunnen kijken, dat er een 'ijzingwekkend zwijgen heerst'. Anders dan Gagarin verwachtte hij geen goedkeurend gegriinnik, en boezemde het hem een grondeloze angst in.

*

Ik ben mijn brein, zeggen neurobiologen, en er is in deze eeuw nog geen idee geformuleerd dat enthousiaster is onthaald dan dit. De eenentwintigste-eeuwse westerling omarmt het neuro-materialisme even verwachtingsvol als in 1917 Russische intellectuelen het marxistische leerstuk van onderbouw en bovenbouw. Eindelijk kan het ongrijpbaarste, wonderlijkste fenomeen van ons bestaan – ons ervarend bewustzijn – waarmee we nooit niet te stellen hebben, en dat ons alles geeft, geluk en ongeluk, hemelse ervaringen en helse pijnen, eindelijk kan dat worden voorgesteld als kenbaar en dus, op den duur maakbaar.

Wij zijn ons brein stelt ons in het vooruitzicht dat we het klompje hersenen zullen kunnen lokaliseren dat bepaalt dat we de verkrachter van Marianne Vaatstra zijn. Het wijst de cluster cellen aan die bewijst dat we heteroseksueel zijn. Het stelt het brein hoe dan ook voor als een reusachtig digitaal systeem, in het cellengroepje 'fundamentalisme' flikkeren transmitters aan en uit. Eens kunnen wij dus op *delete* drukken. Weg verkrachterslust! Nooit meer Robert M.! Die hoefde niet eens geboren te zijn, net als trouwens Stephen Hawking. Weg vooral ook de aanvallen van epilepsie die Paulus en Mohammed en Dostojevski de extatische geestestoestand hebben bezorgd waarin ze hun God hebben gezien...

Wij zijn ons brein zijn vier woorden die ons, boven alles, een schitterende toekomst beloven – een verlossing van het bovennatuurlijke, van het openbaringsdenken dat mensen onderhorig maakt aan goddelijke machten. Van het geloof in wonderen, dus ook.

Misschien is het in dit verband leerzaam om in herinnering te brengen wat de Man Van Alleen Maar Brein, Dick Swaab, zei, toen hij tijdens een televisieavond waarop hij alles mocht laten zien wat hij belangrijk vond, een scène uit de film *The Diving Bell and the Butterfly* (2007) liet zien.

In die onvergetelijke scène kijken we *point of view* hoofdpersoon naar een verpleegster die pogingen doet om met ons in contact te komen. Want dat is het geval: wij kijken naar de wereld *door de ogen* van iemand die aan het locked-in-syndroom lijdt. Hij is van zijn nek tot zijn tenen verlamd door een hersenbloeding. Hij kan alleen maar zijn oogleden bewegen. Er is schijnbaar geen enkel contact mogelijk. Toch kijken we met deze ogen, al ongeveer een half uur. We beseffen dat hij alles ziet, alles begrijpt, alles hoort wat er binnen zijn – beperkte – blikveld waarneemt. En we hebben steeds het beeld oogwenkgevijs zwart zien worden: dat waren de oogleden die zich even sloten.

Tijdens de bewuste scène – een *singletracker*, net als toen ik mijn darmkanaal in reisde wordt alles in één ongemonteerde blik gevangen – kijken we naar de verpleegster, en die doet een fantastische ontdekking, namelijk: dat als zij iets vraagt er wel degelijk een antwoord van ons mogelijk is.

Het is een van de heel aangrijpende scènes van het eerste cinematografisch decennium van de nieuwe eeuw. Samen met de hoofdpersoon, uit wie wij om zo te zeggen opkijken, ontdekken we dat we ‘ja’ kunnen zeggen, door te knippen. En we zien de al even aangrijpende ontroering bij de verpleegster. Contact! Ik vraag me af of ooit zo minimaal en tegelijkertijd maximaal verbeeld is wat dat is, contact. Het is alsof de tunnel waarin we verkeerden plotseling een vergezicht is geworden

Ik moet uit mijn geheugen putten, en weet de exacte dialoog niet meer die ontstaat – maar wel dat de vrouw plotseling vraagt: ‘Wat wilt u? Wilt u dood?’

Hierop volgt – na een diepe stilte – een knipper.